

Veronique De Tier

SCHIETEBROEK ... IN DE WEI'OEK
 DE BENAMINGEN VOOR ENKELE KINDERSPELEN
 IN DE ZEEUWSE DIALECTEN¹

1. Vooraf

In *De Zeeuwse Klapbank*, een multimediale tentoonstelling over Zeeuwse dialecten met geluidsfragmenten uit de jaren 60, 70 en begin 80 is een fragment te horen uit Grijskerke waarin een man en een vrouw heel kort over spelletjes in hun jeugd vertellen². In vernederlandsste versie klinkt het verhaal als volgt: “Nou, er werd *geknikkerd*. *Verloren kruiper*.... noemden we dat. Dat ging (...) een, die moest met zijn gezicht naar de wand staan, en de rest ...die kroop weg achter hoekjes, bosjes, heggen, *hagen* noemden we dat. En dan mocht die ene knul ze opzoeken. Maar wees voorzichtig, want als de ander niet opgezocht was op tijd, dan vloog die naar zijn plaatsje toe en dan had die, ... dan was hij daar aan, dan moest hij weer tellen zogenaamd en dat noemden we ook wel *boomafdikker* en dan werd er ook nog *haasje-over* gedaan. Dat ... was een soort bok, daar werd over gesprongen. (...)”

Ook de echtgenote wordt gevraagd te vertellen wat meisjes zoal speelden: “Die deden *bikkelen*. *Bikkelen* op de ...*bikkels* ken je die niet, dat zijn ...van de geiten, hé, van de schapenZo kleine benen ja nou ... wat zijn het, *knokels* of wat is dat (...) En dan die zet je op een rij of nee die gooide je zo een stuk of twintig wel gelijk, op zo'n blauwe stoep zo en dat ging mooi. Met een *bolleket* mocht je opgeven zo en dan gelijk de *bikkels* omkeren. *Eerstes*, *putters*, *ruggers*, *laatsters*. Dat was moeilijk. Dat was dat mocht je goed kunnen natuurlijk... en soms kon je er twee gelijk en dan won je die natuurlijk en die er meest had,

die had ... die had 't gewonnen. En 't werd enorm veel gedaan maar je mocht 't niet altijd van die mensen waar die stoepen van waren, want die zeiden dat daar witte plekken in kwamen van die *bolleketten*, en dan tegen 't raam natuurlijk, dan moest je daar weer weg. Maar dat ging prachtig op zo'n stoep. (...) Maar 'k geloof niet dat ze 't tegenwoordig nog ooit doen. Dat is een te kalm spelletje. Dat ging prachtig hoor vroeger. (...) En dan deden we natuurlijk *touwtjespringen* en dan ... En dan kwam er een versje en dan ... in de bocht en zo, hé. 't Ging ook mooi, hoor. (...) En natuurlijk ... dan nog tellen, dikwijls meer niet hoor en dan had je ook nog *kaatseballen*. Als je 't noemen ze natuurlijk ... met ballen tegen de muur dat is ook ... moet ik eens even bedenken hoe of 't ook weer heet, hoor. (...)"

Afbeelding 2: Kaatseballen

In dit artikel worden de dialectwoorden voor enkele kinderspelen in Zeeland en op Goeree-Overflakkee besproken. Het kinderspelentema is niet nieuw in Zeeland. De Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek vroeg ze jaren geleden al op via hun tijdschrift *Nehalennia*. Ook in de diverse regioboeken³ komen kinderspelen aan bod en in 2005 verscheen het boek *Koekoek Schietebroek* over kinderspelen in Zeeland.

De aanzet voor dit artikel vormt de enquête die de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in het najaar van 2006 op internet lanceerde. Via oproepen in diverse dag- en weekbladen werd gevraagd om de enquête met betrekking tot kinderspel en speelgoed op internet in te vullen. Op de website www.dialectendag.nl konden bezoekers de door hen gebruikte (dialect)woorden voor dertig kinderspelen en attributen noemen, alsook een top vijf noteren van de kinderspelletjes die ze het liefst speelden. Voor Zeeland leverde dat slechts veertig antwoorden op, een middenmoot in Nederland, maar een heel stuk minder dan de reacties in Vlaanderen waar per provincie ruim honderd antwoorden binnenkwamen.

Wij baseren deze bijdrage daarom niet alleen op die enquête maar benutten ook de gegevens uit het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* en uit *Koekoek Schietebroek* waarin onder andere de gegevens van de regioboeken zijn verwerkt.

2. Jongens kiezen voor ...

2.1. Knikkeren

Onze informant van Grijpskerke noemt het knikkeren als eerste spelletje. De gewone knikkers worden verspreid over Zeeland *m(j)errel*, *merbel*, *merbol*, *moarbel*, *mur(re)pel*, *merpel*, *murbel* en *mulber* genoemd en knikkeren dus uiteraard *merbelen*, *murbelen* en *murpelen*. Zoals ook uit andere bijdragen blijkt, zijn dit afleidingen van *marmar*, het materiaal waaruit zo'n knikker vroeger gemaakt was. *L* en *r* zijn twee klanken die gemakkelijk wisselen (bijvoorbeeld *sleutel/sleuter*). *Marber* is via het Franse *marbre* afgeleid van het Latijnse *marmor*. Ook het Engels *marble* heeft de twee betekenissen 'marmer' en 'knikker'. De *u*-vorm is zeer frequent in Zeeland en komt ook wel voor in Zuid-Holland, naast de *o*-vorm (WNT). De *u*-vorm is ontstaan door klinkerronding na de *m* (Debrabandere 2007).⁴

In *Koekoek Schietebroek* lezen we dat een knikker met een boog in de lucht schieten, in het Land van Hulst *barken* genoemd wordt, in het Land van Axel *botten* en *tateren* (*taoteren*). De herkomst van *barken* is onduidelijk. *Botten* wordt voor allerlei kinderspelen gebruikt waarin 'gestoten' wordt. Het Middelnederlandse *botten* betekent 'botsen, sto-

ten'. Kiliaan vermeldt bijvoorbeeld *botten op d'water* voor 'keilen' (zie verder). *Botten* is een intensivum⁵ van *boten* 'kloppen' en is verwant met het Engelse *to beat*. *Botteren*, het frequentatief van *botten*, dat waarschijnlijk in relatie staat met het Italiaanse *bottare/buttare* of het Franse *bouter*, wordt bijvoorbeeld gebruikt voor een spel waarbij met een geglazuurde bal of knikker naar elkaars bal gegooid werd. Het wordt ook gebruikt bij het keilen. *Tateren* dat als *taoteren* wordt uitgesproken is wellicht een verkeerde interpretatie van *totteren* dat net als *botten* 'botsen, stoten, vallen' kan betekenen en ook in het Vlaamse Waasland bekend is.

Er bestaan heel veel knickerspelletjes: men kan naar een hoopje knickers schieten of naar een kuiltje knikkeren. Zo'n kuiltje wordt meestal *kuute* genoemd: *merbelkuute* op de Bevelanden, Walcheren en Tholen, in West-Zeeuws-Vlaanderen en het Land van Axel. In West-Zeeuws-Vlaanderen zeggen ze ook *merbelpuje* en *merbelputje*. Meestal moet er, in afwijking van het gewone knickerspel, worden gegooid naar dit kuiltje. Zeeuwse namen voor dergelijke spelletjes zijn bijvoorbeeld *kuutje-knippen* op Walcheren, Tholen, Schouwen en in West-Zeeuws-Vlaanderen en het Land van Hulst; *kuutj'-in* op Walcheren; *in-de-kute* in Kapelle-Biezeling; *kuutje doen* of *spelen* op Zuid-Beveland, Goeree-Overflakkee; *kuutje-dok* in Noordwelle; *kuutje-prol* in Arnemuiden; *kuutje-slok* op Walcheren, Noord-Beveland, in West-Zeeuws-Vlaanderen; *slok-in-de-kute* in Westkappelle. Ook bekend is *knipskute* op Walcheren en de Bevelanden en in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Knipsen* of *knippen* is 'knickers in een kuiltje gooien'. *Knipsen* is een intensivum van *knippen*, dat zelf een soort vergrotende trap is van *knippen*. Ook bij *dopskute* (bekend op Zuid-Beveland) moet een aantal knickers in het kuiltje gegooid worden. *Doppen* betekent hier zoveel als 'neergooien'.⁶

2.2. Soorten knickers

Er zijn verschillende soorten knickers: grote, kleine, gekleurde, uit verschillende materialen, enz. Een grote knikker is een *bolleket* (in West-Zeeuws-Vlaanderen soms uitgesproken als *boeleket*) in een groot deel van het taalgebied. Westdorpe gebruikt hiervoor *lavor*, *kaleboes*, *karbonkel* of *bonk*, en op Schouwen-Duiveland wordt ook vaak *bonket* en *bonkel* gezegd. Op Zuid-Beveland is *ket* in deze betekenis bekend, een verkorte vorm van *bolleket*.

Over de etymologie van *bonk*, *bonkel*, *bonket* en *bolleket* bestaat enige twijfel. Het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* kent *bonk* als ‘groot stuk; bot, been’ en zegt dat de herkomst niet duidelijk is. *Bonk* heeft veel betekenissen die allemaal met een zekere grofheid te maken hebben. Het WNT schrijft dat *bonk* kan worden herleid tot een meer algemeen begrip met de betekenis ‘bult, knoest, klont’ en dat het nauw samenhangt met *bonken* ‘stoten’. Daaruit kan ook de betekenis ‘dik, rondachtig voorwerp’ ontstaan zijn (vergelijk *bobbel*, *bof*, *bom*, *bommel*). Debrabandere (2007) verwijst naar Gezelle die in zijn *Loquela bonke* vermeldt en ook het Rijselse *bonque* opneemt. Hij denkt dat dit *bonke* afgeleid is van het Oudfranse *bosche*, Oudpicardisch *bo(s)que* ‘bosje’ en dat *bonket* afgeleid is van het Franse *bosquet*, Picardisch *bocquet* ‘bosje’ en zo de betekenis ‘klomp’ heeft ontwikkeld. De *n* is tussengevoegd, zoals in de familienaam *Boncquet* < *Bocquet* < *Bosquet*. Voor de tussenvoeging van de *n* verwijst hij onder andere naar het Henegouwse woord *choncolat*. Zo komen we bij *bonket* dat meestal als verkleinwoord van *bonk* wordt beschouwd. Debrabandere denkt daar dus anders over omdat een Frans suffix bij een Nederlands woord ongewoon is. *Van Dale* en het WNT verwijzen immers naar *ban- ket*, *klinket*, maar deze vergelijking gaat volgens Debrabandere niet op, want dat zijn Franse woorden. *Bolleket* zou dan weer afgeleid kunnen zijn van het Franse **boulequet(te)*, een verkleinwoord van *boule* ‘bal’. Debrabandere vermoedt echter dat het woord door volksetymologische associatie met *boule/bol* ontstaan is uit *bonket*. Kiliaan vermeldt al in 1599 *boncket* ‘benen balletje’.

Karbonkel is eigenlijk de naam voor een edelsteen, maar kan ook gebruikt worden voor dingen die groot zijn in hun soort. Aangezien *bonk*, *bonkel* en *bonket* al namen zijn voor grote knikkers, is het logisch dat ook *karbonkel* ‘iets dat groot is in zijn soort’ sporadisch opduikt om een grote knikker te benoemen.

Kalleboes wordt door Debrabandere verklaard als een samenstelling met *kalle* ‘voorwerp bij werpspel’ (zie de bijdrage van West-Vlaanderen) en *boes* dat afgeleid is van het Middelnederlandse *boossen*, *boesen* ‘kegelen’ en het Vroegnieuw nederlandse *boesen* ‘stoten’. Ook *kallebas*, *karrebas* en *kallekas* worden in deze betekenis genoemd bij Debrabandere. *Kallebas* is door associatie met *kal(le)* of *kalleboes* of ook met de peernaam *kalebas* ontstaan uit *allebas*, dat afgeleid is van *albast* ‘soort

marmere'. *Albast*, *allebas* en *basje* zijn buiten Zeeland bekend voor een 'marmere knikker'. Het Brugs kent *labat* 'witte knikker' dat eveneens afgeleid is van (*a*)*labastre* 'albast'. *Lavor*, bekend in Westdorpe en in Vlaanderen, is dan weer afgeleid van *l'ivoire* 'ivoren knikker'. *Karrebass* ontstaat door wisseling van de *l* en de *r*, en is volgens Debrabandere misschien ook wel beïnvloed door de *markies van Carabas* uit het sprookje van 'De gelaarsde kat'. *Kallekas* kan dan weer ontstaan zijn onder invloed van *Caracas* (Venezuela). (Debrabandere 2007)

Een *schietknikker* is op Goeree-Overflakkee een grotere knikker dan de gewone knikkers. Het kan een knikker zijn van groen glas, van steen of van been met een diameter van 20 tot 22 mm die gebruikt wordt bij het *pikschieten* 'spel met centen'. De *stekker* is bekend in heel Zeeland, West-Zeeuws-Vlaanderen kent de *stekmerbel*. *Stekken* en *schieten* benoemen hier specifieke handelingen die met deze knikkers gebeuren.

Een *fuker* is een niet-marmere knikker in Zeeuws-Vlaanderen. Zoals *stuiter* van *stuiten* komt, is *fuker* afgeleid van *fuken*, dat in het Vroegnieuwlands al 'stoten, kloppen' betekende. Het is een variant van het Vroegnieuwlandse *focken* 'stoten', waarin we uiteraard het Engels *to fuck* herkennen. Ook het frequentatief *fukeren* wordt in Zeeland gebruikt voor het 'knikeren met een grote knikker'.⁷

Een *afrikaantje* is een knikker van aardewerk of van glas in Nieuwvliet. Een glazen knikker die blinkt, wordt op Zuid-Beveland en op Schouwen *blinker* genoemd en in Terneuzen een *mexicaantje*. *Afrikaantjes* en *mexicaantjes* verwijzen misschien naar een (vermeende) herkomst, maar wellicht speelt ook het kleurenmotief mee. Bij *blinker* is het benoemingsmotief overduidelijk het uiterlijke kenmerk. Een *witje* is een stenen knikkertje van één cm doorsnede met gekleurde concentrische ringen (Land van Axel).

Een *slikmorpel* is op Zuid-Beveland een zelfgemaakte knikker van slijk. In Terneuzen en in Kruiningen is een knikker van klei een *poepse knikker*, en in Nieuwvliet een *kleidodden*. *Slikmorpel* en *kleidodden* zijn doorzichtige samenstelling met in het eerste deel het materiaal waarvan de knikker gemaakt is. Een *dot* of *dodde* is een 'hoeveelheid' of een 'klodder'. In Cadzand kennen ze bijvoorbeeld *Kezandse dodden* voor 'in vet gebakken pannenkoekjes'. *Poeps* in *poepse knikker* kan 'minder-

waardig' beteken. *Poep* wordt in samenstellingen wel meer gebruikt om iets minderwaardigs aan te duiden. Maar het kan ook afgeleid zijn van *poepsteen*, 'een grote soort steen van gebakken steen'.

Ook slechte knikkers kregen een naam. Een grauwe, minderwaardige knikker van bruinsteen heet op Walcheren een *krauwte* en in Middelburg een *grauwtje*. Een slechte knikker van kalksteen is op Walcheren een *kalker*; Krabbendijke zegt *kalkmurple*. Een minderwaardige, geschonden knikker wordt op Walcheren en op Zuid-Beveland *pottewipper*, *-wupper* genoemd. Op Walcheren, Tholen, Sint-Philipsland, West-Zeeuws-Vlaanderen en Goeree gebruikt men ook de naam *poeter*. In Goedereede zegt men ook *poetknikker*. *Poeten* is alweer een werkwoord met de betekenis 'stoten, duwen', verwant met het Engelse *to put* 'leggen, steken; rammen, kopstoot geven'. De herkomst is onzeker (Debrabandere 2007). In West-Zeeuws-Vlaanderen en op Schouwen gebruikt men (*h*)oere voor een slechte knikker. In het West-Vlaams is het bijvoorbeeld ook de naam voor een oude, bijna versleten speeltol. *Van Dale* neemt deze gewestelijke betekenis op. *Hoer* is overdrachtelijk gebruikt met de negatieve connotatie die hoer 'slet, prostituee' heeft (Debrabandere 2007).⁸ Schouwen kent ook *tjoeter*, voor een niet geheel ronde, dus slechte knikker. *Tjoeten* is in Zierikzee en Haamstede 'meer gooien dan knikkeren'.

2.3. Verstoppertje en tikkertje

2.3.1. Verstoppertje

Het tweede spel dat door onze mannelijke informant uit Grijskerke genoemd wordt, is *verloren kruiper*, een Zeeuws woord voor 'verstoppertje spelen'. In de SND-enquête van 2006 wordt vooral *verstoppertje* en *wegkruipertje* opgegeven. Een paar invullers noteren *wegduikertje*, *wegstekertje*, *katje-duik*, *kutske* en *verloren kruipertje*.

In het woordenboek en in de regioboeken is er nog meer variatie. *Wegkruipertje (doen)* komt vaak voor op de Zeeuwse eilanden, West-Zeeuws-Vlaanderen, Land van Axel en Overflakkee. In Oost-Zeeuws-Vlaanderen zegt men *piepken duik* en *koek*, *koekoek spelen*. West-Zeeuws-Vlaanderen gebruikt ook *duikertje weg spelen* of *wegduikertje spelen*. *Wegstekertje* komt voor in het Land van Hulst. Biervliet noemt het *kutske spelen*. *Verloren kruipertje* komt voor op Walcheren, op de

Bevelanden, op Schouwen en op Tholen, soms verbasterd tot *vlorekruipertje*. *Verloren zoekertje* of *verloren lopertje* is Walchers. *Schuitje-verloren doen of spelen* hoor je op Goeree en *ziendertje* in Stavenisse.

Het benoemingsmotief is vaak doorzichtig. Een hele reeks benamingen heeft te maken met het verstoppertje zelf: *verstoppertje*, *wegkruipertje*, *wegstekertje*, *verlorenkruipertje* en woordgroepen met *duik* of *duiken*. *Duiken* was al bekend in het Middelnederlands (*duken*) met de betekenis ‘duiken, bukken’. Wie onder water duikt of zich bukt, verbergt zich als het ware. In Zeeland kennen we bijvoorbeeld *duikertjeweg spelen*, *wegduikertje spelen*, *katje duik* en *piepke duik* (uiteeraard met de *uu*-uitspraak in het grootste deel van Zeeland). Bij andere benamingen ligt de nadruk niet op het verstoppertje, maar op het zoeken. *Piepken duik* of *koek* en *koekoek spelen* en *verloren zoekertje* horen eerder in deze groep thuis. *Piepken duik* bijvoorbeeld is samengesteld uit enerzijds *piepen* en anderzijds *duiken*. Ze verwijzen dus naar de twee aspecten van het spel: het verstoppertje en het zoekend rondkijken van de zoeker. *Piepen* betekent zo veel als ‘ergens door kijken, loeren, gluren’. *Piep* of *piepbeu* wordt ook gebruikt als uitroep, vooral bij kinderen als ze zich ergens verstopt hebben, en weer tevoorschijn komen. Benamingen met *piep* kunnen ook hun oorsprong vinden in deze uitroep. Dat geldt ook voor *koek* en *koekoek*. Joos vermeldt *koek* als uitroep in het spel *piepkenduik*. Ze roepen: “Is ’t al koek?” om te vragen of ze mogen beginnen met zoeken. *Koeken* kan ook gewoon ‘kijken’ betekenen, zoals het Duitse *gucken*. Het is niet ondenkbaar dat *koekoek* net als *piep* werd geroepen bij het tevoorschijn komen. Wat *ziendertje* betreft, zit het benoemingsmotief dan meer in het vinden, of gezien worden.

Benamingen met *katje* horen we behalve een enkele keer in Zeeland ook verspreid in enkele Vlaamse provincies. Dit *katje* is ontstaan uit het Picardische *cache* – uitgesproken als *catche* – in bijvoorbeeld *cache-cache* ‘verstoppertje’ en het is verwant met het Franse *chasse* uit *chasser* ‘jagen, trachten te vangen’. In *katje* is de Picardische uitspraak met *k* gebleven in plaats van de Franse *ch*-uitspraak⁹ (Debrabandere 2007). *Katje* wordt vaak gecombineerd met een tweede element, meestal een werkwoord, zoals in het Zeeuws-Vlaamse *katje duik*. Dit is een combinatie van ‘jagen, achternazitten om te vangen’ en ‘verstoppertje’. Vergelijkbare Vlaamse vormen zijn *katje stop*, *katje wegduiker*, *katje wegstop* en *katje piep*.¹⁰

vinden om deze uitdrukking te verklaren. Misschien is er een verband met *banjer* dat ‘baanderheer’ betekent. De baanderheer zou dan als het ware verlot geven aan degene die kan aftikken. Of moeten we denken aan het Franse *bagne* dat ‘gevangenis’ betekende: ‘vrij uit de gevangenis’, als het ware.¹³

2.3.3. Tikkertje

Tikspelletjes werden zowel door jongens als meisjes gespeeld. Bij veel van deze spelletjes moest men hard rennen. Voor *vangermantje*, *krijgertje* of *tikje spelen* was het schoolplein de aangewezen plaats, vooral als er veel bomen stonden waar snel omheen gedraaid kon worden. *Vangertje* was een variatie op het tikspel. De oudere jeugd speelde dit graag. In plaats van te tikken moest je iemand stevig omarmen en meesleuren naar een bepaalde plaats. Op Zuid-Beveland heette het *pakker-tje*. Naast *krijgertje* of *tikkertje* dat in heel Zeeland bekend is en *tikje spelen* in West-Zeeuws-Vlaanderen, komen ook andere, oudere benamingen voor. Op Noord-Beveland en Goeree-Overflakkee zegt men *opkrijgertje doen* (uitgesproken als *kriegertje*). *Vangertje spelen* wordt genoemd in het Land van Axel. Op Walcheren heet het *vangmannetje* of *vangertje*, op Zuid-Beveland *vangermannetje* of *vangerdemantje*. Het benoemingsmotief is hier duidelijk het tikken of vangen van diegene die men achternazit.

Het land van Hulst en Westdorpe gebruiken *kutseken doen* of *poesken doen*, Hulst zelf gebruikt *katje spelen*. *Poesken doen* of *spelen* is volgens Debrabandere (2007) een volksetymologische reïnterpretatie van *katje* als ‘poes’ in het spel *katje spelen*, waarin *katje* zoals hierboven al uitgelegd een heel andere herkomst heeft. Hij vermoedt dat ook *kutseken doen* een expressieve variant is van *katje spelen*, maar misschien is hier ook een verband te leggen met *ketsen*, *kitsen* dat ‘jagen, hard naloopen’ kan betekenen. Dat *ketsen* of beter nog *kitsen* zou dan geëvolueerd zijn naar *kutsen*, waaruit dan *kutseken* gevormd is.

Tholen en Sint-Philipsland noemen het spel *takje spelen* of *klesje doen*. Ook *kroek spelen* kwam voor. Goeree-Overflakkee, Tholen, Sint-Philipsland, Schouwen-Duiveland, Zuid-Beveland en West-Zeeuws-Vlaanderen *deden* of *speelden klesje* of *kletsje*. Schouwen kent ook *klesjeman* of *klesje-de-man*, in Burgh verbasterd tot *lesje-de-man*. In

Afbeelding 3 : Krijgertje of tikkertje

Breskens hoor je ook wel eens 't *lesje spelen*. *Kletsje* is een verkleinwoord van *klets* dat 'klap' betekent. *Kletsen* is 'slaan', dus 'tikken'. *Lesje-de-man* en 't *lesje spelen* zouden volgens het WNT zoveel betekenen als 'de laatste tik geven'. Op Walcheren zeggen ze *tikje doen*. Overflakkee gebruikt *takken* of *takkertje doen* of *spelen*, Sint-Annaland en Sint-Maartensdijk zeggen *takje doen* of *spelen*, Sint-Philipsland gebruikt *takjetein spelen*. Het werkwoord *takken* is verwant met *taken*, en dus ook met het Engelse *to take*, en betekent 'grijpen, vatten' of 'aanraken, tikken'. Denken we bijvoorbeeld aan het Engelse *to take*. Het substantief *tak* betekende oorspronkelijk 'aanraking' maar werd bij Kiliaan al aangeduid als verouderd.¹⁴

2.4. Tollen

Een tol heet in Zeeland een *top(pe)*, maar het woord werd verdrongen door *tol*. Dat is duidelijk te zien in de antwoorden die via de internet-enquête werden opgegeven. Slechts een kleine minderheid geeft *top* op. Verder komen sporadisch ook *topper* en *non* voor. *Top* komt pas op het einde van de middeleeuwen vooral in het westen voor in de betekenis 'tol'. Daarvoor wordt in het hele Zuid-Nederlandse taalgebied *dop* gebruikt, terwijl dat woord nu beperkt blijft tot het Brabantse en Limburgse gebied. Semantisch is *top* te verklaren als 'voorwerp met of in de gedaante van een top, met een min of meer spits uiteinde'. Deze betekenis kunnen we opvatten als een jonge ontwikkeling, naast het oudere *dop* en het Noord-Nederlandse *tol*.

Er bestaan verschillende soorten tollen. De priktol wordt in het Land van Hulst *non* of *nun(ne)* genoemd. De variant *nun(ne)* is ook opgete-

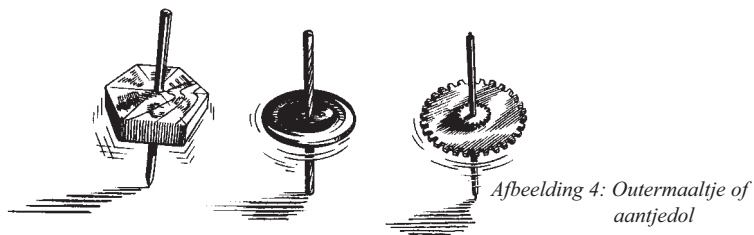
kend op Zuid-Beveland en een enkele keer in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Nonne* wordt al vermeld bij Kiliaan en daar gelijkgesteld met *top*. In Noord-Nederland is de non het knopje op een priktol; het wordt ook *kanunnik* genoemd. We hebben hier dus te maken met een betekenis die is afgeleid van ‘kloosterzuster’. Ook het Engels kende vroeger *nun* en *nun-gig* in de betekenis van ‘tol’. Wellicht is net als bij *dop* en *top* het puntige uiteinde, of het halfronde uiteinde (knop) het benoemingsmotief geweest. Dat voor zaken met een halfrond of puntig uiteinde een woord als *non* gebruikt wordt, beperkt zich niet tot de tol, ook in de molenterminologie komt het voor. Zo heten de staanders aan de trapleuning ook wel eens *nommen*. De kleuren zwart en wit spelen daar een rol in: zwarte paaltjes met een witte knop. Of dat ook bij de draaitol het geval is, is onduidelijk. Andere benamingen zijn *gooitoppe*. Het Land van Axel noemt een dergelijke tol een *afgooier*. Goeree-Overflakkee zegt *haktol*. De handeling van het gooien is hier bepalend voor de naamgeving. Walcheren kent de *peretop*, waar dan weer de vorm van de tol de doorslaggevende factor is. Dat geldt ongetwijfeld ook voor *tulpetieter* dat in Kats op Noord-Beveland gebruikt wordt om een bepaald model te benoemen. Op Zuid-Beveland noemt men deze werptol een *ruite-springer* of *ruitevlieger* en in Breskens een *ruitetikker* (uitgesproken als *ruute*) omdat het wel eens gebeurde dat dergelijke tolleren door het raam van de burens gingen.

De drijftol heet gewoon *drijftol* op Goeree-Overflakkee, uitgesproken als *driestol*. In het Land van Axel en in het Land van Hulst heet hij *zweeptol*, in Zuid-Beveland *zwieptol*. West-Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren, Zuid-Beveland en Schouwen kennen *zwieptoppe*, West-Zeeuws-Vlaanderen gebruikt heel zelden ook wel eens *zwiepnunne*. Het aandrijven met het touw of het touw zelf (zweep) is hier het benoemingsmotief.

Op Walcheren, de Bevelanden, Tholen en in West-Zeeuws-Vlaanderen heet de bromtol *roenk- of ronktop(pe)*, in het Land van Axel en op Noord-Beveland *bromtop(pe)*. Krabbendijke zegt *roenkunne*. Dat deze tol in de naamgeving van andere onderscheiden wordt door het geluid dat hij maakt, is evident.

Er zijn ook speciale tolletjes. Een *aontjedol* is een klein zeskantig tolletje met letters erop dat bij bepaalde spelen gebruikt wordt. Op de zijden staan de letters A (al), B (bij), D (dubbel), N (niet), S (zet in) en T (trek).

Wanneer het tolletje op de A valt, krijgt men alles, de hele pot – vandaar de naam *a-al-tolletje* in het Nederlands. Deze tol wordt ook *atjenol*, *aotjenaol*, *altemaol*, *altermannetje*, *outermannetje*, *outermaaltje* genoemd. Hetzelfde benoemingsmotief vinden we dus in *atjenol* en *aotjenol* ('a'tje krijgt het al'). Ook *altemaol* is hieruit te verklaren. *A* staat immers niet alleen voor *al* of *alles*, maar ook voor *allemaal* of *altemaal*. Ter Laan en Molema bijvoorbeeld noteren in hun Groningse woordenboeken dat *A* staat voor *altemaal*. Zijn *altermannetje* en *outermannetje* volksetymologische aanpassen of verwijzen ze naar de naam van een knoop met vier gaten erin die bij allerlei spelletjes werd gebruikt en dus is overgegaan op het tolletje zelf. En wat met *aontjedol*, is dat ook een volksetymologische verbastering omdat men het woord (**atje-dol*) niet meer begreep. *Dol* kan gewoon 'tol' betekenen, maar het kan uiteraard ook verwijzen naar het draaien zelf op een gekke, dollie manier. Dit *aontjedol* is net als *outermaaltje* ook de benaming voor allerlei kleine tolletjes zoals een knoop met een gaatje in het midden en daar een stokje door of een radertje uit een wekker met een asje erdoor.

Afbeelding 4: Outermaaltje of aontjedol

2.5. Schietgrage jongens: katapult en proppenschieter

2.5.1. Proppenschieter

Jongens schieten graag. Dat gebeurde vroeger met een proppenschieter en een katapult. De proppenschieter of klakkebus zijn grotendeels uit ons beeld verdwenen, maar de katapult is er nog altijd. De benaming voor de proppenschieter kan van plaats tot plaats verschillen. In West-Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren hebben ze het ook over een *klakkebusse*, op Goeree-Overflakkee zegt men *klakkebos*. Er bestaan ook vormen met *r*, *klakkerbusse*, die op de Zeeuwse eilanden en in Zeeuws-Vlaanderen gebruikt wordt, maar dat kan onder invloed zijn van *klapperbusse*, dat genoteerd is voor Walcheren. Het eerste deel van deze

samenstellingen verwijst naar het geluid van de prop wanneer die uit de klakkebus wordt geduwd Debrabandere (2007) noemt *klakke(r)bus(se)*, *klakkebos*, *klapperbus(se)* als samenstellingen van klak ‘klap, geluid’ en bosse, busse ‘geweer, karabijn’. De oorspronkelijke betekenis van *busse*, *bosse* is ‘doos’, zoals in het Engelse *box*.

Een andere reeks woorden eindigt niet op *-bus* maar op *spuut*. Op Walcheren, Zuid-Beveland, Goeree-Overflakkee en in Zeeuws-Vlaanderen kennen ze *klapspuite* en ook *klakspuite*. In *klakspruit* wordt de *r* ingevoegd; het wordt gezegd in het Land van Hulst. Het werkwoord is *klappen*, dat net als *klakken* het geluid weergeeft. Dat *spuut* als tweede deel van de samenstelling gebruikt wordt, heeft alles met de uiterlijke kenmerken van dit speeltuig te maken. *Spuitebusse* ten slotte is bekend op Zuid-Beveland, Duiveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen, en combineert de bus en de spuit. Je spuit er als het ware proppen mee weg. Verder hoor je op Walcheren ook nog de standaardtaalbenaming *proppe(n)schieter*, waarvan het benoemingsmotief zowel de handeling als het materiaal verenigt. In de SND-enquête geeft een informant *schietpijp* op, een andere *klapbozze* en alle anderen die iets invullen *proppenschieter*.

2.5.2. Katapult

De katapult van nu is meestal een in de winkel gekocht speeltuigje; vroeger waren het meestal zelfgemaakte katapulten. Behalve *katapult*, hoor je in Zeeland ook vaak het volksetymologische *kattepul(le)* of *kattapul*. Ook *kat(te)spult* en *kattepuller* zijn mogelijk. Het woord is afgeleid van het Latijnse *catapulta*, dat zelf is afgeleid van het Griekse *katapéltes* dat ‘werptuig’ betekent. Andere vormen zijn *mikke* en *schieter*. Op Walcheren zegt men ook nog *bokkepoot* en *vliegmaschine*. In het Land van Axel gebruiken ze *spriet* en *kallebaut*. Een enkele keer wordt ook *proppeschieter* gezegd. De SND-enquête levert alle mogelijke *katapult*-varianten op en een keer *mik*, maar ook een keer het in Vlaanderen frequenter gebruikte *schietlap* (zie de bijdrage over Oost-Vlaanderen). Sommige benamingen zoals *mik*, *spriet* en *bokkepoot* verwijzen naar het uitzicht van de katapult, namelijk naar het gaffelvormige deel van dit speeltuig. *Vliegmaschine*, *schieter*, *schietlap* en *proppeschieter* hebben dan meer het doel als benoemingsmotief. Men schiet ermee of men laat allerlei zaken wegvliegen.

Afbeelding 5: Pinkelen

2.6. Pinkelen

Een bekend spelletje dat niet in de SND-enquête is vermeld, is pinkelen, een spel waarbij met een slaghout een puntig houtje, de pinkel, moest worden weggeslagen. De benaming *pinkeren* wordt in Zeeland niet vaak gebruikt (behalve in Zeeuws-Vlaanderen), wel komt *knevelen* vaak voor op de Bevelanden, Tholen en in West-Zeeuws-Vlaanderen en het verwante *kneuvelen* in het Land van Hulst. Van de naam *knevel* voor het dwarshout wordt in de Nederlandse literatuur al melding gemaakt in het jaar 1573. De namen die de Zeeuwen aan dit spel geven zijn net zo uiteenlopend als de spelregels.

Op Walcheren houdt men het bij *kletterboeren* of *kletterboer doen*, en op Noord-Beveland zegt men *kletterboer spelen*. Op Zuid-Beveland is *knevelboer spelen* en *knevelkuute spelen* bekend en noemt men het spel ook *pienkert*. In de buurt van Middelburg was begin negentiende eeuw *pienken* bekend. Westdorpe noemt het *pinkaard spelen* of *pinkaarten*. In Nieuw- en Sint Joosland heet het *ketterkuut spelen*. Op Tholen heet het *roskiën*; specifiek in Sint Maartensdijk noemt men het *voskiën*.

Over de herkomst van *pinkelen*, *pinkeren* en *pinken* is het WNT heel onzeker. Of het werkwoord afgeleid is van het zelfstandig naamwoord *pink* of omgekeerd is zelfs niet bekend. Over de oorspronkelijke bete-

kenis van *pink* vinden we het volgende: “Dat de oorspronkelijke bet. zou zijn „iets kleins” (verg. PINGELEN (I)) is even onzeker als dat de benaming wijst op een spits, langwerpige voorwerp en samenhangt met *Pin* en *Pint*.”

Het slaghoutje heet *ketter*, *ket*, *knevel*, *kneugel*, *pienker*, *roskie* of *voskie*. Het tweede deel van *roskie* en *voskie* is volgens Debrabandere (2007) het Franse *quille* dat ‘kegel, wig’ betekent. Hij meldt dat in Doornik (Picardisch) het spel *al guilète* heet. *Guilète* is het verkleinwoord van *guïye* ‘quille’. *Ket* is te vergelijken met het Engelse *cat* ‘pinkelhoutje, puntig houtje bij het pinkspel’. *Knevel* en *kneugel* betekenen net als in vele andere talen (zoals het Duitse *Knebel*) ‘dwarshout’. *Kneugel* is door klinkerronding voor *v* ontstaan, zoals ook *zeuven* uit *zeven*.

2.7. Keilen

Ook niet opgevraagd in de SND-enquête is het keilen. Dit is een spel waarvoor alleen in Zeeland al heel wat variatie in de woordenschat opduikt. Keilen wordt vooral door jongens gespeeld. Het is een vrij eenvoudig spelletje waarbij een plat steentje of een kei zodanig langs de oppervlakte van het water geworpen wordt, dat het steentje verscheidene malen opspringt. In *Van Dale* staat bij *keilen* ook *plisjeplasje gooien* vermeld in de omschrijving. Als synoniemen worden *kiskassen* en *stipstappen* opgegeven. Maar laten we even naar Zeeland kijken.¹⁵ In het land van Axel wordt dit spel *zjuulderen* genoemd. Op Tholen komen de benamingen *zielen*, *keilen*, *pleisteren*, *slifferen* en *zeilderen* voor. Op Walcheren gebruiken ze *sisteren*, *keilderen*, *pleisteren*, *schééren*, *sieselen*, *zeilderen* en *zeilen*. Op de Bevelanden komen de termen *zeilderen*, *keilderen*, *botteren* en *drijven* voor, terwijl op Schouwen-Duiveland *riezen*, *siesselen* of *pleisteren* wordt gebruikt. Tot slot heeft men het op Goeree-Overflakkee over *schiefelen* of *schufelen*. In het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* treffen we behalve de bovenstaande woorden o.a. nog de volgende woorden aan: *botgooien*, *botteren*, *dreilen*, *fletteren*, *kuutje oplaten*, *piempampletteren*, *pleien*, *pletse gooien*, *scheren*, *sjiesteren*, *siesteren*, *sieselen*, *sliefern*, *snibbeplas*, *snipsnappen*, *vadertje-en-moedertje gôôien*, *vlieten* en *zielderen*. En in Oost- en West-Vlaanderen hebben ze nog een reeks andere zoals *doppelingen maken*, *plijteplatjes smijten*, *boterhammen snijden*, *zwaantjes smijten*, *vleien*, *ketsen*, *beuterplasjes maken*, enz.

Ketsen en de bijvorm *kitsen* betekent ‘opstuiten’ en verwijst naar het botsen en opstuiten van het steentje op het wateroppervlak. *Kitsketsen* lijkt een samenvoeging van *kitsen* en *ketsen* te zijn, net zoals de standaardtalige vorm *kiskassen* een samenvoeging is van *ketsen* en *kassen* (zie verder).

Keilderen is de frequentatieve vorm van *keilen* en drukt dus herhaling uit. *Keilen* is eigenlijk hetzelfde als *kegelen*, in de betekenis ‘smijten, slaan, gooien’. *Keilen* zelf is opgetekend in Kortgene, *keilderen* in Biervliet en Oostburg.

Een van de betekenissen van *zeilen* is ‘iets door de lucht doen vliegen, zweven en op een bepaalde plaats doen belanden; gooien, slingeren, smijten, werpen’. Dat het ook ‘een plat voorwerp, bijvoorbeeld een steentje of een potscherf, langs het wateroppervlak werpen zodat het verschillende malen opspringt en verder springt’ kan betekenen is dus niet zo ver gezocht. Het komt verspreid over heel Zeeland voor. Men zegt ook wel *steentje-zeilen*. *Zeilderen* is hier, net als *keilderen*, de iteratieve vorm van *zeilen*, waarin de herhaling van het steeds opspringende steentje benadrukt wordt. *Zielderen* (met een lange *ie*) is de uitspraak in Middelburg en omgeving, in West-Zeeuws-Vlaanderen en in het Land van Axel. Nog iets afwijkender is *sjielderen* in Sint Laurens en *zjuilderen* in Axel.

Scheren (en *schèèren*), opgetekend in Nieuw- en St. Joosland en Arnhemuiden, betekent in het algemeen ‘vlak langs of over een oppervlak doen strijken, gezegd van iets dat geworpen wordt’ en is dus ook van toepassing op het werpen met een plat steentje langs het oppervlak van het water.

Drijven (meestal uitgesproken als *drieven*) wordt gebruikt in Kattendijke, Ouddorp en Hulst. *Drijven* betekent hier ‘een voorwerp (dus een steentje) doen bewegen (over het wateroppervlak)’.

Drillen kan ‘trillen, doen trillen’ betekenen. Het werkwoord dat in het Engels *to thrill* is, hangt samen met draaien, draaiend voortbewegen, dansen. Het keilsteentje danst als het ware op het water, je ziet draaiende bewegingen op het water ontstaan, het water trilt.

Botteren, dat we al kennen van het knikkeren (zie boven), is bekend in Goes, Kattendijke, Ierseke en Westdorpe, *botgooien* kent men op Zuid-Beveland en op Tholen. In Oud-Vossemeer en Scherpenisse zegt men *botje gooien* en *botje zeilen*.

Sliefern is opgetekend in Kortgene, Wemeldinge, Nieuwerkerk en Goedereede, *slieveren* in Aardenburg. *Slifferen* betekent behalve ‘slepen’ en ‘glijden’ ook ‘keilen’. Het heeft een bijvorm *slijfern*, die in het Zeeuws uiteraard *sliefern* is. Of werkwoorden als *slidderen* en *slibberen* van invloed zijn is moeilijk uit te maken.

Fletteren, waarschijnlijk een bijvorm van *vletteren*, dat een iteratieve vorm is van *vletten*, wordt gebruikt in het Land van Axel. *Vletten* hangt samen met *vleten* en *vloten*, en betekent ‘drijven, zich drijvende bewegen op het water’. Ook *vlieten* kan ‘drijven’ betekenen of ‘zich over of door het water bewegen’. Het is opgegeven voor Zonnemaire, Zierikzee, Biervliet en Axel en omgeving. *Vletten* is trouwens in het Zeeuws ook bekend voor ‘komen aanlopen’. *Vletten* is letterlijk ‘met een vlet (soort boot) varen’ en *vletten* kan ook ‘glijden over het ijs’ betekenen.

De vormen *schiefelen*, *schuufelen*, *schijfelen* en *schuifelen* zijn alle te beschouwen als herhalingsvormen van *schuiven*, in de betekenis ‘herhaalde, lichte schuivende bewegingen maken’, in dit geval van het steentje dat schuift of springt over het water. Een *schiefel* is een keilsteen en zou een verkleinwoord kunnen zijn van *schijf* ‘rond voorwerp’. Het Duitse *Schiefer* ‘leistein’ heeft dezelfde betekenis. Het werkwoord kan dus afgeleid zijn van het zelfstandige naamwoord; het betekent dan ‘met de schiefel gooien’. Debrabandere denkt aan ‘schijf’ vanwege het ronddraaien.

Siesteren wordt gebruikt op Walcheren en Schouwen-Duiveland. De variant *sjiesteren* is opgegeven in Renesse. Of dit *siesteren* in verband kan worden gebracht met het Franse *schiste* ‘leistein’ is niet met zekerheid te zeggen, maar zeer aannemelijk aangezien stukjes leistein zeer geschikt waren voor dit spel. Debrabandere (2007) denkt daarom ook aan schijfer, Shrifet ‘leistein’. In Vlaanderen is *siester* bekend als leisteinolie, een soort petroleum. *Sieselen* is bekend op Schouwen-Duiveland. Als we *sieselen* en *siesteren* in verband brengen met *sissen*, dan hebben we te maken met een klanknabootsend werkwoord. Ook het standaardtaalwoord *kiskassen* kan immers de betekenis ‘een sissend geluid maken’ hebben.

Rijzelen (en ook *riezelen*) is een frequentatief van *rijzen*, dat ‘naar omhoog gaan’ kan betekenen, maar ook wel eens ‘vallen’ (zie de Oost-Vlaamse bijdrage). Het steentje doet beide, het gaat naar boven en naar beneden, zelfs herhaalde malen: het *rijst* dus meer dan één keer.

Bij de keilwoorden zitten heel wat onomatopeën (klanknabootsingen). In een groot deel van Nederland komt bijvoorbeeld het woord *kiskassen* voor. *Kiskassen* staat ook in *Van Dale*. Het is een samenstelling van *ketsen*, in de nevenvorm *kitsen*, en *kassen*, twee werkwoorden die beide ‘keilen’ betekenen. In het Land van Axel hebben we *piempampletteren*, in Hoek is *pierpampletteren* opgetekend.

Een woord dat we niet hebben gevonden in het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* of de regioboeken, maar wel in het WNT en ook in *Van Dale* is *plisjeplasje* of *pliesjeplasje gooien*, een klanknabootsende uitdrukking die in Zuid-Nederland en Zeeland bekend zou moeten zijn. In het WNT wordt ook verwezen naar een Oostendse vorm *plijteplatjes smijten*.

Ook *snipsnappen* is door de combinatie van *snip* en *snap* te vergelijken met *kiskassen* e.d. *Snappen* heeft een aantal betekenissen waarbij snelle bewegingen een rol spelen. Vanuit deze betekenis is het dus ook bruikbaar voor het keilen. Het is opgetekend in Burgh en Westdorpe. In Aardenburg zegt men dan weer *snibbeplas* of *putje-snibbeplas-overwater doen*. In Zelzate en Wachtebeke, net over de grens met Zeeuws-Vlaanderen is *snippen* in gebruik.

Johan Hendrik Van Dale gebruikte ooit in een lijst met woorden, bestemd voor een andere taalkundige Arie de Jager, de term *pietjepatjepoe* voor het keilen. Ook hier is de klanknabootsing het doorslaggevende element. *Pitje-patje-poe* is volgens het WNT een tussenwerpsel zonder bepaalde betekenis.

Naast *pleien* bestaat ook *pleieren*. Het is een benaming voor verschillende jongensspelen, waarbij een klein voorwerp naar een streep geworpen of over het water gekeild wordt en voor steentjes over het water laten scheren. Er bestaat ook een *pleien* dat in het Middelnederlands ‘pret hebben, dansen, springen van vreugde’ betekent. Het is echter onzeker of ons *pleien* en *pleieren* hiervan afgeleid is. Als dat zo is, zou het oorspronkelijk een plotse springende beweging aanduiden.

Ook *pladeren* en *plaaieren* komen in Nederland voor in de betekenis van een voorwerp naar een streep gooien of een steentje over het water laten scheren. *Pladeren* betekent trouwens ook ‘in het water plonsen’. Zou het *kuutjeplateren* dat opgetekend is in de dialectverkiezing voor het mooiste of leukste Zeeuwse woord iets met dit werkwoord te maken hebben? Een *kuutje* is ‘een kuiltje’ zoals we hebben gezien bij het knikkeren, een *kuutje oplaten* kan dan zoveel betekenen als een kuiltje in het water laten naar boven komen. Dit *kuuteplaetere* en de varianten ervan zijn Westkappelse vormen. In dezelfde dialectverkiezing uit dezelfde plaats is *puteplaeteren* opgegeven in deze betekenis. Wat eerst was (*kuute* of *puute*), is niet met zekerheid te voorspellen. Zoals we verder zullen zien, spelen *puiden* (kikkers) en padden immers vaker een rol bij dit spel, zij het dan niet onmiddellijk in Zeeland. Het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* geeft voor Westkappelle trouwens de vorm ‘*n kuutje oplae(te)* en *kuutje-plaete*.

Pleisteren wordt gezegd op Tholen, Sint-Philipsland, Walcheren, Schouwen-Duiveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Pliesteren* is de uitspraakvariant in de omgeving van Middelburg. *Pleisteren* betekent – denk aan pleisterplaats – ergens stilhouden om even te rusten. Verwijst dit *pleisteren* naar de korte sprongetjes van de steen, die even rust bij iedere aanraking van het water. Of werd *pleien* en *pleieren* niet meer verstaan, en greep men naar een bekender woord dat er op leek?

Biervliet, Axel en Hoek kennen *plets gooien*, Aardenburg zegt *pleitse-pletse gooien*. Het hangt samen met *plets* dat hier verwijst naar het geluid van het water na een slag met de vlakke hand of in dit geval een steentje. In *pleitse-pletse* zit weer een klanknabootsend element, zoals we bij *pimpampletteren* al zagen.

Vadertje-en-moedertje gooien lijkt een wat vreemde uitdrukking. Ze is ook in Vlaanderen bekend, net als *papa en mama smijten* of *mannetje en wijvetje smijten*. We treffen heel wat van die dubbele vormen met gooien aan in Vlaanderen. De meest bekende vormen daar zijn die waar *eendjes en haantjes/aandjes* gegooid worden. De Engelse uitdrukking *to duck and to drake* betekent hetzelfde. Eendje en vrouwelijk eendje spelen, is de letterlijke vertaling. De kans is dus groot dat de *haantjes* uit de Vlaamse uitdrukkingen oorspronkelijk *aandjes* (= kleine aanden) waren en geen *haantjes*. *Haantje* gaf dan weer de impuls voor nieuwe

uitdrukkingen waar de eend vervangen werd door allerlei dialectvarianten van *kip*: *poele*, *hennetje*, *kiekje*. Een andere reeks zijn uitdrukkingen waar *puiden en padden* een rol spelen. Het zijn vooral waterdieren en die passen wel in deze context. *Eend en haan*, of in dit geval *vader en moeder* verwijzen naar het aanraken van de steen met het water. Misschien is het een soort telmechanisme om bij te houden wie het meest aantal keren het water raakt. Het eerste voorbeeld van *to play duck and drake* is gevonden in *The nomenclator, or remembrancer of Adrianus Junius* van 1585, van John Higgins: “A kind of sport or play with an oyster shell or stone throwne into the water, and making circles yer it sinke, etc. It is called a ducque and a drake, and a halfe-penie cake.” Behalve eend en mannelijke eend komt er ook nog een koekje achteraan. Dat verwijst dan misschien weer naar de vele varianten waarin *brood* en *boterhammen* voorkomen, zoals in het West-Vlaamse *boterhammen snijden* (ook in Scandinavische talen speelt *brood* een rol bij de namen voor dit spel).

3. En de meisjes dan?

3.1. *Bikkelen*

Laten we even teruggrijpen naar het dialectfragment van het begin. De vrouw uit Grijskerke noemt als meisjesspel eerst *bikkelen*, een spel dat nu niet meer of nauwelijks bekend is. Uit allerlei toevoegingen in de SND-enquête is te zien dat men *bikkels* alleen kent uit de verhalen van ouders of grootouders. Het woord *bikkels* wordt wel nog frequent genoemd. Uit het WZD leren we dat *bikkelen* wel overal gebruikt wordt in Zeeland, maar dat ook *pikkelen* bekend is op Walcheren, Tholen, Sint-Philipsland, Schouwen-Duiveland en het Land van Axel. Zoals op de kaart in de bijdrage van West-Vlaanderen te zien is, is dit ook het woord dat daar frequent voorkomt. In Sint-Annaland is *pilleken* opgegeven, waarbij *l* en *k* van plaats zijn verwisseld. *Pikkelen* is afgeleid van *pickel*, *peckel* ‘bikkel, koot’. *Bikkelen* en *pikkelen* gaan terug op een Middelnederlands werkwoord *bicken*, *becken* dat ‘bikken, houwen’ betekent. Op Goeree-Overflakkee kent men *hiltiken* en Achthuizen kent (*h*)*aletiken*. *Hiltiken* is een afleiding van *hiltik* ‘kootbeentje’, een afleiding van *hilde* ‘knokkel, bikkel’, dat zelf afgeleid is van *hiel* (Debrabandere 2007).

De bikkels zelf heten *bikkels*, *pikkels* (Tholen-Sint-Philipsland), *hiltikers* (in het enkelvoud *hiltuk* of *hiltik*) of *tielen* (Goeree-Overflakkee). De vier zijden van de bikkels kregen ook namen: zo horen we in het fragment *eersters*, *putters*, *ruggers* en *laatsters* vermelden. Dikwijls is het zo dat de zijde met het kuiltje een naam heeft met *put*, *gat*, *kont*, *schijt* of *stront*; de zijde daartegenover, de bolle kant, wordt dikwijls benoemd met *rug* of *buik*, de licht gebogen zijde krijgt vaak een naam met *S* en de platte zijde iets met *staan* of *glad*. Soms worden getallen gebruikt en dat kan van één tot vier gaan, maar ook eerste en laatste behoren tot deze groep. In Zeeland horen we voor de holle kant met het kuiltje vooral *putters*, een paar keer *pitters* (met de Kustgermaanse *i* van *pit* ‘put’) en één keer *schieters*, dat *schijters* is. Ook *eersters* wordt wel eens gebruikt. De bolle kant wordt aangeduid met *ruggers* of *ruggels* en *bolders* of *balders*. Een enkele keer horen we *tweedees*, *liggers* en *stolk*. De gebogen kant of de S-zijde heet meestal *staanders*, soms een keer *essers*. Ook *platters*, *pus*, *sta* en *derde* komen voor. De platte kant wordt vrij vaak benoemd met *gladders*, maar ook met *hoere*, *kooter*, *vloere* of *strongs*.¹⁶

Een term die volgens Ghijsen bij het bikkelspel werd gebruikt is *apperdepoom*. Die is volgens *Koekoek Schietebroek* bekend in Middelharnis en Sint-Maartensdijk. Een *apperdepoom* heb je als je een hele reeks van vier standen zonder onderbreking kon afwerken. Wat de etymologie is van dit woord is onduidelijk. Ghijsen vermoedt dat het een verbastering is van het Franse *à propos*. Debrabandere denkt eerder aan een verhaspeling uit een kinderliedje dat bij het spelen gezongen werd, b.v. *Anna de Pop* en dat is inderdaad een mogelijkheid. Hoe vlugger het spel gespeeld moest worden, hoe vlugger het lied zal geklonken hebben en een van de liedjes die daarbij gezongen werd was het volgende: *Moeder de vlo, ze bijten me zo, ze bijten me zeer, ik laat er een vallen, van bovenaf neer, Anna (of moeder) de pop. ik raap er een op.*

3.2. Hinkelen

Hinkelen werd en wordt ook nu nog vooral door meisjes gespeeld en krijgt overal de naam *hinkelen* (zonder *h*, vaak met *ie*), maar ook *hinkelpaard spelen* of *hinkelpaard doen*. Ook *hikkelen* met weglating van de *n* komt voor. *Hinkelen* is een iteratieve vorm van *hinken* en betekent zoveel als ‘voortdurend, herhaaldelijk springen op één been’. Waar *hin-*

kelpaard spelen/doen vandaan komt, is niet zo duidelijk. Gaat het hier om een verkeerde interpretatie van *hinkelperk spelen* dat verkeerd gehoord werd als *hinkelperd*?

Ook het hinkelperk kent een paar benamingen. Heel vaak wordt *hinkelperk* gebruikt op Noord-Beveland, in het Land van Hulst, op Tholen en Sint-Philipsland, op Overflakkee en *hinkelpark* op Zuid-Beveland. *Hinkelbaan* treffen we aan op Noord-Beveland en Walcheren, in het Land van Hulst en in West-Zeeuws-Vlaanderen. De variatie in het soort hinkelperken leidt ook tot benamingen met kot: *hinkelkot* in het Land van Hulst op Zuid-Beveland, in West-Zeeuws-Vlaanderen en in het Land van Axel. Daaraan verwant wordt in het Land van Hulst en op Goeree-Overflakkee *hinkelpot*, en ook *hikkelpot* in Middelharnis en Dirksland gebruikt; Walcheren kent *hinkelpot* dan weer voor een vak van de hinkelbaan. In het Land van Axel spreekt men over een *hinkelbed*. Vormen zonder *n* zoals *ikkelbaan* en *ikkelkot* komen voor op Walcheren en Schouwen-Duiveland.

3.3. Hoepelen en touwtjespringen

In de SND-enquête wordt enkel *hoepelen* opgegeven, en wie specifiek het dialect aanduidt laat de *h* weg. Eén informant schrijft *hoelahoep* (zie hierover ook andere bijdragen). In *Koekoek Schietebroek* lezen we dat in het land van Hulst ook *bollen* gebruikt wordt en in West-Zeeuws-Vlaanderen hoor je hier en daar wel eens *repen*. Het woord *hoepelen* is in ongeveer heel Zeeland bekend, uiteraard meestal zonder de *h*. Hoe-

Afbeelding 6: Hoepelen

pel is afgeleid van *hoep* met als grondbetekenis ‘halve of cirkelvormige band’. Dat zal ook het geval zijn voor *repen*: een van de betekenissen van *reep* is immers ‘hoepel’.

Voor het springen in een touw wordt alleen maar *touwtjespringen* opgegeven. Een informant vermeldt ook *springkoorde* voor het touw dat daarvoor gebruikt wordt. Onze dame uit Grijskerke vermeldt het als tweede meisjesspelletje na het *bikkelen* en voor het *kaatseballen*, dat we hier verder achterwege laten.

4. Speeltuigen: schommel, wip en glijbaan

4.1. Schommel

In Zeeland kent men zoals uit de SND-enquête blijkt vooral *touter* en *schommel*. Unica zijn *ruutouter* (Westkapelle), *balançoire* en *bijze*. *Touter* is een vaak gebruikt woord in de Nederlandse dialecten zoals ook uit andere bijdragen te zien is.¹⁷ *Touter* is afgeleid van *touteren* dat ‘schudden, schommelen, sidderen’ betekent (zie voor meer etymologische gegevens de bijdrage over West-Vlaanderen). *Touter* komt – zoals te zien is op de kaart van Kloeke op blz. 178-179 – niet alleen voor in Zeeland en op Goeree-Overflakkee, maar ook in het westen van Noord-Brabant, in Overijssel, Groningen, Friesland en in West-Vlaanderen. Meer oostelijk hoort men *talter* en andere varianten. (Verhoeven 1965: 129-140). *Ruutouter* of de verdopte vorm *retouter* is een Westkappels woord voor ‘schommel’. Verhoeven brengt dit *ruu* in verband met de *rui*-vormen die ook elders in Nederland voorkomen in vormen als *ruil* en *rui*. Deze vorm die in Zeeland uitgesproken wordt als *ruu* is volgens Verhoeven verwant met woorden als *ruien* en *ruilen*. De onderliggende betekenis is een werkwoord dat beweging of verwisseling aanduidt. In het Nederlands kennen we dit *ruien* bijvoorbeeld nog in *opruien*. Opvallend is dat enkel Westkapelle deze vorm kent en de andere plaatsen de *ruu*- of *re*-vorm niet gebruiken (Verhoeven 1965: 107-110).

Bijze dat in de grensstreek met Oost-Vlaanderen bekend is (zie kaart 5 in de Oost-Vlaamse bijdrage) is afgeleid van het werkwoord *bijzen* dat volgens Verhoeven de grondbetekenis ‘heftig bewegen’ heeft, zoals het bijzen of rondlopen van het vee en de bewegingen van de schommel. *Balançoire* is het Franse woord voor schommel.

4.2. *Wip*

Voor de wip geven de meeste informanten *wip* op; wie de dialectvariant aangeeft schrijft vrijwel altijd *wup(pe)*. Ook die ene *wiplank* wordt opgeschreven als *wupplanke*. *Wipwap* krijgt twee keer de referentie Algemeen Nederlands en twee keer streektaal.

4.3. *Glijbaan*

Voor de glijbaan wordt in de enquête vrijwel overal *glijbaan* opgegeven, soms met de vermelding dat de *ij* niet als *ie* wordt uitgesproken, maar *baan* wel de dialectvorm krijgt. *Glijbaan* is een typisch voorbeeld van een nieuwer woord dat zich niet altijd aan alle Zeeuwse regels onderwerpt, waardoor de *ij* in dat woord niet de gewone Zeeuwse *ie*-uitspraak heeft. Het oudere woord is ongetwijfeld *slierbaan*, dat drie keer wordt opgegeven. Een ander woord dat één keer is vermeld is *schuifaf*. Al deze woorden zijn ook in Vlaanderen bekend (zie o.a. de bijdrage over en de kaart van Oost-Vlaanderen).

5. Afsluiter

Dat spelletjes wreed kunnen zijn, horen we nu nog in de uitdrukking *deur de kerdoens* (of *kardons* of *kerdons*) *gaan*. Het is een straf voor de verliezer in het spel: tussen twee rijen kinderen lopen die met de vuisten op de rug van het slachtoffer slaan. Dat resulteerde in andere uitdrukkingen als *iemand deur de kerdons halen* ‘iemand onder handen nemen, over iemand roddelen’; *deur de kardoenze doen* ‘een pak slaag geven’. We hebben hier te maken met het equivalent van het Nederlandse *kordon* ‘keten van soldaten’, dat afgeleid is van het Franse *cordon* ‘touw, troepenlinie’, dat het verkleinwoord is van *corde* ‘koord’. *Kerdons* is ontstaan door verdoffing in de onbetoonde syllabe, *kardons* met een voortonig versterkte klinker. Volgens Debrabandere ligt de keten van soldaten die de kastijding toebrengt, ten grondslag aan de uitdrukking. Weijnen ziet de verklaring in de geweerriemen of *kordons* waarmee de twee rijen soldaten slaan. Dat kan dan worden vergeleken met de uitdrukking ‘spitsroeden lopen’ (Debrabandere 2007).

Gelukkig zijn kinderen niet altijd wreed en spelletjes eindigen niet altijd met lijfstraffen. Dat kinderen onuitputtelijk zijn in het verzinnen

en spelen moet duidelijk worden uit de grote variëteit van spelletjes die er vroeger bestonden en nu bestaan. Sommige van die spelletjes blijven populair, andere raken in onze snel evoluerende wereld in de vergeethoek. Pinkelen, hoepelen en bikkelen worden vervangen door computerspelletjes en andere hoogtechnologische snufjes, die vooral met Engelse benamingen worden aangeduid.

NOTEN

0. Graag dank ik Lo van Driel, Frans Debrabandere en Siemon Reker voor commentaar bij een eerste versie.
1. Onder de Zeeuwse dialecten verstaan wij de dialecten van de provincie Zeeland en van Goeree-Overflakkee. Goeree-Overflakkee is een onderdeel van Zuid-Holland en wordt ook daar behandeld. Aangezien delen van dit artikel echter nauw aansluiten bij wat in *Koekoek Schietebroek* (2005) is verschenen, leek het me logisch om ook Goeree-Overflakkee in dit artikel te betrekken.
2. De opname van Grijpskerke is gemaakt in 1981. De opnames werden door het Meertens Instituut ter beschikking gesteld voor het project *De Zeeuwse Klappank*, waarvoor dank.
3. De Zeeuwse regioboeken zijn een reeks regionale boekjes van Mevr. Vandenbroecke-de Man in samenwerking met andere Zeeuwen. Ze bespreken het dialect per regio (Dialect in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen, Dialect in het Land van Axel, Dialect in Schouwen-Duiveland, enz.)
4. Ik dank Frans Debrabandere voor het ter beschikking stellen van zijn manuscript van het *Zeeuws Etymologisch Woordenboek*, dat eind 2007 zal verschijnen.
5. Intensieve werkwoorden zijn werkwoorden die een werking als versterkt aangeven en vaak van andere zijn gevormd door het verscherpen van de slotmedeklinker van de stam: voorbeelden van intensieve werkwoorden zijn: ‘bukken’ naast ‘buigen’, ‘wikken’ naast ‘wegen’, ‘hikken’ naast ‘hijgen’ (*Van Dale*).
6. Voor wie meer wil weten over allerlei knickerspelletjes en de Zeeuwse benamingen verwijzen we naar *Koekoek Schietebroek* (blz. 91-106).

7. Heel wat werkwoorden in de kinderspelterminologie zijn frequentatieven. Als u dit artikel en ook andere bijdragen leest, moet het opvallen dat er heel veel werkwoorden gebruikt worden met *-elen* of *-eren* als uitgang. Die wijzen op langdurigheid of herhaling.
8. Niet alleen in Zeeland treffen we deze benaming aan voor slechte knikkers, ook in Groningen en Friesland bijvoorbeeld komt het voor.
9. Debrabandere wijst er op dat we in het geval van verstoppertje en tikkertje met twee verschillende werkwoorden te maken hebben. Het Franse *chasser* is afgeleid van het Latijnse *captiare*, *captare* dat een frequentativum is van *capere* ‘nemen’. Het Franse *cacher* ‘verbergen’ is echter afgeleid van het volkslatijn **coacticare*, dat een frequentativum is van *coactare* ‘opeenpakken’.
10. Varianten met *katje* worden trouwens ook gebruikt bij tikkertje, zoals we verder zullen zien (zie ook Lefebvre 2005).
11. Er bestond een spelvariant waarin de teller de naam van de gevonden persoon hardop moest roepen. Als hij de verkeerde naam zei, was de zoeker “eraan”. Om hem te misleiden, durfden de kinderen wel eens van jas of muts te verwisselen (De Cock 1903-1908).
12. In het supplement van het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* staat dat *puzzen* in Westkappele gebruikt wordt voor verstoppertje spelen met een conservenblik als *buut*.
13. Met dank aan Frans Debrabandere voor de suggestie.
14. Tikken en verstoppertje spelen blijven geliefde spelletjes. Ze worden ook nu nog volop gespeeld door schoolgaande kinderen. Voor allerlei varianten van het tikspel en van verstoppertje in Zeeland verwijzen we graag naar *Koekoek Schietebroek* (blz. 43-53/blz.67-69).
15. De paragraaf over keilen verscheen eerder als artikel in *Nehalennia*.
16. Voor een volledig overzicht verwijzen we naar *Koekoek Schietebroek* blz. 87). We verwijzen hier ook naar de bijdrage over Oost-Vlaanderen waar wordt ingegaan op het adverbiale suffix *-s* dat we hier in deze woorden vaak aantreffen. Ook bij het verstoppen komen in Oost-Vlaanderen enkele voorbeelden hiervan terug.
17. Zie voor de etymologie o.a. het artikel over West-Vlaanderen.

BIBLIOGRAFIE

- Bal, W. (1946), *Les appellations belgo-romanes du jeu de bâtonnet*. *Hand. KCTD* 20, 267-287, vooral 274. Boonen, T. den en D. Geeraerts (hoofdred.), *Van Dale. Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*. Veertiende, herziene uitgave (2005¹⁴). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Debrabandere, F. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen.
- Debrabandere, F. (2007), *Zeeuws Etymologisch Woordenboek* (verschijnt eind 2007, ter perse).
- De Tier, V. e.a. (red.) (2005), *Koekoek Schietebroek. Kinderspelen in Zeeland*, Krabbendijke.
- De Tier, V. (2006), 'Keilen in het Zeeuws. Kinderspelen in Zeeland. (1)'. In: *Nehalennia*, afl. 151, blz. 25-29.
- Driel, L van (2004), Van Dale, 'Het Zuid-Nederlands en het dialect'. In: *Zeeland*, 2004, nr.4, blz. 129-136.
- Ghijsen, H.A. (1998¹⁰), *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Krabbendijke. [=WZD]
- Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en Toponymie*, jg. 33, blz. 91-169.
- Weijnen, A. (1940), 'De hoepel'. In: *Onze Taaltuin*, jg. 9, blz. 275-280.
- Woordenlijst Nederlandse Taal*. Tiel/Den Haag: Lannoo/Sdu.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom*. Rotterdam: AND Publishers.